

Sam Beck and John W. Cole, eds.: *Ethnicity and Nationalism in Southeastern Europe. (Papers on European Mediterranean Societies. No. 14.)* Universiteit van Amsterdam, 1981. Antropologisch-Sociologisch Centrum, 144.

Mint oly sok esetben, ezúttal is előadások gyűjteményével áll szemben az olvasó: American Anthropological Society 1976-os ülészaka szolgált a kötet alapjául. A hasonló vállalkozások többségénél mégis egységesebb ez a tanulmánykötet. „A legutóbbi évtizedig az antropológusok furcsa módon elhanyagolták az etnikum kérdéskörét” (71.) – olvashatjuk William G. Lockwood *Vallás és nyelv mint az etnikai azonosság követelményei: összehasonlító vizsgálat* című értekezésében, s ezt a föltevést tekinthetjük a dolgozatok közös kiindulópontjának. Három deduktív és két induktív vizsgálat foglalkozik az etnikum mibenlétével, melyek közül az előbbiek alacsony színvonalúak, de hiányosságukért nem a gondolatmenet iránya, hanem az empirikus ismeretek fölcsinésége okolható.

Mind a három szövegben meggyőző a mástól kölcsönzött alaptétel; csakis az alkalmazásban rejlik a hiba.

Katherine Verdery *Etnikai viszonyok és függőségi hierarchiák a volt Habsburg-birodalomban: Ausztria, Magyarország és Erdély* című tanulmányát annak a fölfogásnak az ismertetésével kezdi, melyhez hasonlóval Kosáry Domokosnak a XVIII. századi magyar művelődésről írott összefoglalásában találkozhat a magyar olvasó: a Habsburg-birodalom a tőkés világgazdaság peremén helyezkedett el, vagyis főként nyersanyagtermelő volt. Ennek az általános észrevételnek megfogalmazása után a szerző néhány lapon próbálja összegezni Erdély múltját, hogy azután rátérjen ugyanezen országrész jelenlegi helyzetének értékelésére. Vizsgálódásának ez a központi része a szakszerűség elemi követelményeinek sem tesz eleget. Lábjegyzetben megemlíti, hogy 1973–74-ben IREX ösztöndíjjal terepmunkát végzett „román közösségben, amely korábban dzsentri magyarokat is magában foglalt” (26.), de mivel kutatása helyéről és jellegéről semmi bővebbet nem árul el, az olvasó képtelen megítélni azok mélységét. Annyi bizonyosnak látszik, hogy Katherine Verdery semmit nem ismer Erdély magyar nyelvű szakirodalmából. Jótékonynak nevezi Woodrow Wilsonnak a tételét a nemzetek önrendelkezéséről, s ebből vezeti le Erdélynek Romániához csatolását, amiből arra következtethetnénk, hogy az I. világháború után Magyar-

országtól Romániához csatolt területet nevezi Erdélynek, holott ez koránt sincs így: elemzése sokkal kisebb területre vonatkozik. Tájékozottságának fogyatékoságát bizonyítja, hogy nincs tudatában ennek az ellentmondásnak.

Hasonló tévedéseket találhatunk két másik tanulmányban. Sam Beck és Marilyn McArthur *Románia: etnikum, nacionalizmus és fejlődés* című értekezésében Budapestről beszél a XVIII. században, s azt állítja: az erdélyi magyarok sem németül, sem románul nem voltak hajlandó meg tanulni. Ezúttal is a máshonnan átvett kiinduló állítás a figyelemre méltó: a kétféle – függő és önálló – értelmiség szembeállítása érdekes, az általános törvényszerűség alkalmazása viszont már hibás, mivel a szerzők alig ismerik Erdély múltját. Azt csak helyeselni lehet, hogy figyelembe veszik román marxista történészek kutatásait – bár ezek ismertetése is fölületes –, az viszont már aligha szerencsés, hogy egyetlen magyar nyelvű forrásmunkát sem olvastak. Részben ezzel magyarázható, hogy szövegükben sok az egyoldalúság: csak román kivándorlásról tudnak, s az erdélyi magyaroknak a két világháború közötti tevékenységét kizárólag fasizmusként jellemzik.

A harmadik deduktív eszmefuttatás, mely az *Etnikum és a nacionalizmus elterjedése* címet viseli, annyiban különbözik a megelőző kettőtől, hogy szerzője, John W. Cole kifejezetten összegző igénytel lép föl. Az előrebocsátott állítás ismét elgondolkodtató, sőt talán bizonyos fokú önállóságot is elárul. A szerző úgy véli, hogy az oszmán és a Habsburg-birodalom egyaránt etnikai munkamegosztásra épült. Az egyensúlyt a XIX. század borította föl, amidőn Közép- s Délkelet-Európa is bekapcsolódott a tőkés világrendszerbe, a nacionalista mozgalmak pedig mindegyik etnikum számára kizárólagos jogokat követeltek. Az olvasóban azért merülnek föl kétségek e tanulmánnyal szemben, mert nyilvánvaló, hogy a gondolatmenet kifejtése során az antropológus egyáltalán nem veszi komolyan az időbeliséget, s a legkülönböző korszakokhoz tartozó történeti jelenségeket helyezi egymás mellé. Szót ejt pl. görög és zsidó kereskedőkről, de mégcsak nem is céloz arra, hogy e kisebbségek nem ugyanakkor s nem is ugyanott jutottak döntő szerephez. Rendkívül messziről tekint arra a területre, amelyet Délkelet-Európának nevez; történetinek mondott áttekintésében sem fölvilágosodásról, sem szabadelvűségről, sem 1848-ról, sem 1867-ről nem tesz említést, így azután aligha vagyunk szigorúak, ha átfogó igényű érvelését elnagyoltnak találjuk.

Első lábjegyzetéből kiderül, hogy az 1970-es években ő is folytatott terepvizsgálatot, de ennek körülményeiről ugyanolyan nagyvonalúan hallgat, mint Katherine Ververy. Mivel kizárólag angol nyelvű szakirodalomra hivatkozik, nincs kizárva, hogy egyetlen olyan nyelvet sem ismer, amely az általa tanulmányozott vidéken beszélnek.

Bármilyen legyen is nyelv és etnikum viszonya, aligha lehet valamely etnikumot sikerrel jellemezni, ha nem vesszük tekintetbe a hozzá tartozó nyelvet. A kötet induktív tanulmányai azért szakszerűbbek az eddigi ismertettél három dolgozatnál, mert szerzőjük eleget tesz ennek a követelménynek. William G. Lockwood két vásárvárosban végzett megfigyeléseiből von le érdekes tanulságokat. Megállapítja, hogy legkevésbé gazdasági területen érezhető az etnikumok különválása. Ettől a közös vonástól eltekintve a két helyszín más és más jellegű: Boszniában a szerbek, horvátok és muzulmánok sokkal inkább befelé fordulnak, mint Burgenlandban a németek, horvátok s magyarok. A szerző azzal magyarázza e nagy különbséget, hogy Ausztriában a vallási ellentétek nem esnek egybe az etnikai határokkal, de az olvasó másféle indoklást is lehetségesnek tarthat, emlékezhet például arra, hogy Burgenlandban az iparosítás erősítette a különféle etnikumok kölcsönhatását.

Lockwood okfejtéséből önként adódik a végkövetkeztetés, hogy az etnikumot nem lehet a nyelvből levezetni, vagyis érvénytelennek mondható az a Herder óta elterjedt fölfogás, melyről kis túlzással azt mondhatjuk, hogy döntően hatott mindarra, amit a Kárpát-medencében s környékén az etnikumról írtak az elmúlt másfél-két században. E cáfolatot határozott formában Susan Gál fogalmazza meg *Nyelv és etnikum Ausztriában: megfelelés vagy kölcsönhatás* című értekezésében. Oberwart burgenlandi kisvárosban végzett kutatásai meggyőzően bizonyítják, hogy a nyelvénél kisebb és nagyobb egységeket is meg lehet feleltetni társadalmi csoportosulásoknak. Más szóval, az egyazon nyelvet beszélők közösségén belül is megfigyelhetők nyelvszerkezeti szempontból lényegesnek tekinthető különbségek. A magyar azért válik mind szűkebb érvényességi körű jelrendszerré a kétajkú burgenlandi lakosok nyelvhasználatában, mert ez a nyelv hagyományosan a helyhez kötött paraszti életmódhoz kapcsolódott, ennek értékrendje pedig a II. világháború óta sokat veszített tekintélyéből.

Nagyon valószínű, hogy az itt ismertetett kötetből leginkább Susan Gál tanulmánya tarthat

számot a magyarságtudomány művelőinek érdeklődésére. Nem azért, mert bizonyítja előföltétevést, vagyis hitelteleníti az etnikumnak a nyelvtől való függését, hanem azért, mert hozzásegíthet ahhoz, hogy a jövőben árnyaltabban lássuk e meghatározottságot, sokoldalúbban vizsgáljuk az etnikai tudat nyelvi megnyilvánulásait, s többet foglalkozzunk a nyelv pragmatikai vetületeinek, az életmódnak és az értékrendszernek a kölcsönhatásával.

Szegedy-Maszák Mihály

Carmen Vlad: *Semiotica critica literare* București, 1982. Editura Științifică și Enciclopedică, 236.

Ahogy a szerző az Előszóban megfogalmazta, közvetlen célja az irodalomkritikai szövegek sajátos szövegtípusként való vizsgálata. Ehhez a tárgyalási alapot a szemiotika szolgáltatja, aminek jelentőségét nem túlozza el, úgy véli ugyanis, hogy a szemiotikai megközelítés egy a többféle ugyancsak jogosult és produktív lehetőség közül.

Két külön fejezetben tárgyalt, elméletileg jól megalapozott kiindulópontja egyrészt a nyelvi közlés szemiotikai vizsgálata, másrészt pedig az (interdiszciplináris szövegnyelvéstet, szövegtant jelentő) szövegelmélet. Hogy ez utóbbi eredményeit, hogyan értelmezi és alkalmazza, arról a legjobban a következő összegező mondata tájékoztat: az irodalomkritikai nyelvezetet vagy szöveget egy lehetséges modellnek tekintjük, amely tényleges „tárgyainak” egyik osztályát a román irodalomkritikai szövegek alkotják (96.).

A vizsgálat leglényegesebb szempontjait és eredményeit a negyedik fejezet tartalmazza: az irodalomkritikai típusú közlés (az irodalomkritika mint közlési esemény). Itt a szerző először arra utal, hogy a közlés felszíni szerkezetében az irodalomkritikus feladónak, a mélyszerkezetben viszont befogadónak számít. Ez a kettős szerep az irodalomkritika teljes nyelvi rendszerét áthatja. Mindehhez a szerző két tudományelméleti ténytet társít. Az egyik az, hogy az irodalomkritika része a befogadélméletnek, a másik pedig az, hogy az újabb szövegelméletek jórészt vagy legalábbis elsődlegesen a befogadás modelljei. Ebből és további produktív érvek felsorakoztatásával arra következtet, hogy az irodalomkritika és a szöveg-elemzés „nyelvének” meglehetősen sok közös „ténye” van, a kettő között széles határterület húzódik. Mindezt jó és meggyőző szövegnyelvszerkezeti analógiákkal is bizonyítja. Petőfi S. János